

УДК316.334.2

М.Я. ХОМЯК

РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ЛЮДСЬКА СВІДОМІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ

У статті розглянуто проблеми рівня та якості життя населення України з урахуванням специфіки розвитку соціально-економічних процесів на сучасному етапі. Наведено стереотипи людської свідомості, які формують відповідний рівень життя.

Ключові слова: *рівень життя, якість життя, соціальна політика, бідність, людський потенціал, свідомість.*

У концепції “Програми розвитку Організації Об’єднаних Націй” (далі – ПРООН) зазначено, що будь-яка держава світу в процесі свого економічного розвитку має, насамперед, створювати сприятливі умови для того, щоб життя людей було довгим, здоровим і наповненим творчістю. Економічний розвиток країни визначають досягнутий рівень і якість життя населення. Але кожна країна (регіон) має свої особливості не лише в плані територіального розташування, ресурсів, фінансово-економічного стану, устрою, а й у ставленні людей до певних речей, їх світосприйнятті, менталітеті, тому між ними є значні відмінності в рівні та якості життя. Це змушує замислитися над тим, яке непросте коло проблем має розв’язати людство на шляху до спільного процвітання і злагоди. Тому проблема рівня та якості життя є однією з найактуальніших проблем суспільного розвитку.

Різні аспекти рівня та якості життя населення досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Амоша, Д. Богиня, В. Вітер, О. Добровольська, М. Долішній, С. Дорогунцова, В. Жеребін, Т. Клебанова, С. Колодій, О. Кузнєцова, Е. Лібанова, Т. Миронова, С. Мочерний, О. Новикова, В. Олефір, В. Онікієнко, О. Палій, А. Процай, Н. Рімашевська та інші.

Окремі елементи механізму реалізації державної політики щодо підвищення рівня та якості життя наведено в дослідженнях І. Дудки, А. Колота, В. Мандибури, О. Мельниченка, М. Папієва, М. Тататервської та інших.

Наукова новизна запропонованого матеріалу зумовлена відсутністю досліджень людської свідомості, світосприйняття та самомотивації як одних із визначних чинників підвищення рівня та якості життя кожної людини окремо і, як наслідок, населення певної країни, а також регіону в цілому. При цьому соціальну політику розглядають як виключну й загальну панацею підвищення рівня життя суспільства та подолання бідності. Проте сфера людської свідомості потребує негайної зміни та допомоги як основний фундамент успішного і стрімкого зростання рівня та якості життя.

Основною проблемою, яка привертає увагу дослідників, є розробка ефективних механізмів і засобів впливу, спрямованих на забезпечення гід-

ного рівня та якості життя населення. До цього моменту проблеми бідності й рівня життя в Україні не розглядались у концепції людської свідомості, що підкреслює практичне та теоретичне значення наведеного матеріалу.

Незважаючи на велику кількість публікацій, у яких аналізують різні аспекти рівня та якості життя, в них, насамперед, основну увагу приділяють дієвості державної соціальної політики України.

Метою статті є аналіз рівня життя населення України та людської свідомості різних верств населення з метою виділення основних принципів, які б допомогли кожній людині покращити свій рівень і якість життя і, як наслідок, підвищити рівень життя в країні.

Поняття рівня та якості життя дуже тісно пов'язані між собою, існуючи майже нерозривно. Якщо рівень життя можна певним чином оцінити за допомогою ряду показників та порівняти їх з показниками інших країн, то “якість життя” – ширше поняття, що розкриває саме здатність людей задовольняти потреби. Думка про те, що найбільш ефективним шляхом підвищення якості життя є виробництво все більшої кількості товарів, є дещо спрощеною. Якість життя може бути відносно низькою і за високих показників обсягів виробництва. Як приклад можна навести Південно-Африканську Республіку. Країна має досить високі показники ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності – 11 100 дол. США, але при цьому якість життя більшості населення низька [11, с. 8].

Ще А. Пігу писав, що природним індикатором, який дає змогу виміряти й оцінити суспільне життя, є гроші, а сам показник – це економічний добробут [12, с. 11]. При цьому добробут дедалі частіше розглядають як задоволення переважно нематеріальних потреб, а саме: інтелектуальних, культурних, духовних, соціальних, психологічних і потреб самореалізації людини.

Економісти О. Лугінін, С. Білоусова у підручнику “Статистика” зазначають, що рівень життя населення – це поєднання матеріального, соціального та духовного рівня добробуту населення, яке диктується сучасними вимогами щодо розвитку людства [5, с. 525].

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, якість життя – це сприйняття індивідумом його становища в житті в контексті культури і системи цінностей, у яких індивідум живе, у зв'язку з його цілями, очікуваннями, стандартами та інтересами [9, с. 67].

Отже, у ході аналізу встановлено, що в окремих випадках акцентують увагу лише на певних складових якості життя населення, при цьому наявне змішування понять “якість життя” та “рівень життя”.

Вважаємо, що цю різницю можна простежити лише в економістів Б. Райзберга, Л. Лозовського, О. Стародубцевої [10], які в трактування рівня життя закладають лише економічну складову становища населення, а якість життя, окрім неї, відображає соціальний і духовний рівень добробуту.

За класичним визначенням, рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає рівень задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Ця категорія слугує важливим соціально-

економічним критерієм при виборі напрямів і пріоритетів економічної та соціальної політики держави, а також для планування соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Він складається з багатьох компонентів. Це і розміри ВВП на душу населення, реальних доходів трудящих, і рівень освіти, споживання населенням матеріальних благ і послуг, і забезпеченість населення житлом, його захворюваність, стан природного середовища [1].

Якість життя – міра відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам [13, с. 240]. Під якістю життя розуміють також задоволеність населення життям з погляду широкого набору потреб та інтересів [3, с. 462]. Це поняття охоплює характеристики й індикатори рівня життя як економічної категорії, а також умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальну забезпеченість і гарантії, охорону правопорядку й дотримання прав особистості, природно-кліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявність вільного часу і можливості його доцільно використовувати, нарешті, відчуття спокою, комфортності і стабільності [4, с. 12–13].

Якщо суспільство досягло такого розвитку, що задовольняються потреби в кількісному вираженні, тоді перед людьми постає потреба в якісному їх задоволенні.

На формування рівня та якості життя населення впливає безліч чинників, серед яких О. Мельниченко виділяє особистісні, родинні та зовнішні. Серед зовнішніх виокремлюють: політику держави, соціально-економічну та політичну ситуацію в країні, стан і тенденції розвитку національної економіки, кон'юнктуру ринку тощо [6, с. 52].

Російський дослідник В. Копнов зазначає, що якість життя – універсальний та всіма впізнаваний образ того, до чого ми прагнемо. Однак походження цього образу невідоме та його зміст складно розкрити.

Більшість населення України не може уявити своє майбутнє, побачити себе через 5–10 років, уявити свій рівень життя, рівень доходів, матеріальні об'єкти, якими буде володіти через цей час, умови проживання, відпочинок, подорожі тощо. Як наслідок, неможливо розробити план для досягнення своєї мрії або бажаного рівня життя.

Одним із показників рівня життя на макrorівні є ВВП на душу населення, на мікрорівні – доходи населення. Вони формуються за рахунок оплати праці, виплати соціальних фондів (регіональних, місцевих, а також фондів споживання підприємств і організацій), підприємницьких доходів, доходів від особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності, доходів від інших джерел. Структуру доходів населення наведено на рис. 1 [14, с. 352].

На сьогодні для більшості населення дохід – це оплата праці від роботодавця та виплата соціальної допомоги від держави. Населення України має високий рівень недовіри, невпевненість у нестабільній законодавчій базі та страх перед іншими видами доходу, такими як участь у капіталі, інвестиції, підприємницька діяльність, і, як наслідок, небажання щось змінити або отримати альтернативне джерело доходу.

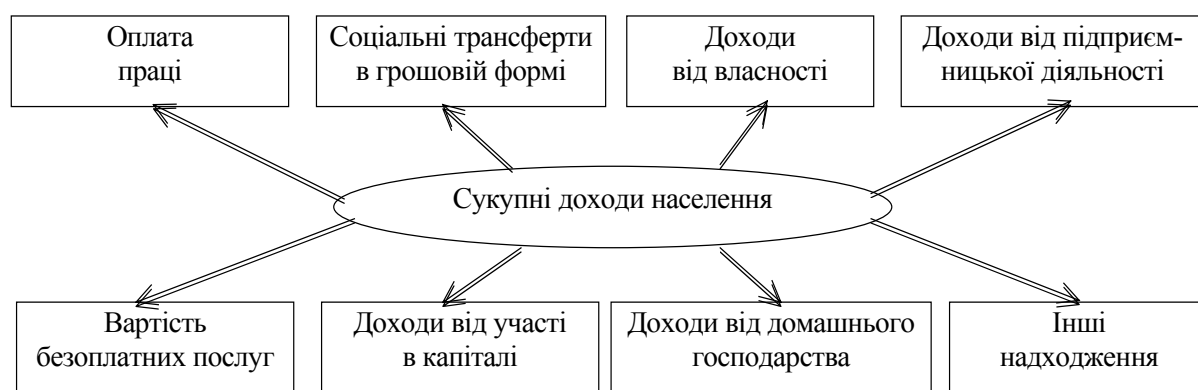

Рис. 1. Структура сукупних доходів населення

Згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного Центром “Соціальний моніторинг” спільно з Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка 68,8% українців вважають, що держава повинна створювати умови, щоб люди самі могли забезпечити собі гідний рівень життя [7].

Сьогодні зберігається дуже високий запит на патерналізм, але з’являється розуміння того, що людина сама повинна щось робити, й орієнтація на те, що держава має створювати умови, щоб люди самі могли забезпечити собі гідне життя.

Згідно з цим дослідженням, 28,6% респондентів вважають, що держава повинна забезпечити всім громадянам гідний рівень життя, нехай не дуже високий, але всім. Більшість респондентів у віці від 18 до 59 років вважає, що держава має створювати умови для того, щоб вони могли самостійно забезпечити собі гідне життя. І лише менше ніж чверть українців у цій віковій категорії вважає, що держава повинна забезпечити громадянам гідний рівень життя.

Серед громадян старше від 60 років 54,6% більше покладаються на державу, і тільки 45,4% вважають, що держава повинна створювати умови для самостійної діяльності громадян.

Результати соціологічного опитування дають змогу зробити висновки, що населення України переважно схильне покладати на державу повну відповідальність за всі без винятку напрями соціальної політики. Соціальну політику в цілому і її конкретну реалізацію громадяни вбачають як прямий обов’язок центральних органів влади.

Розбіжності в поглядах представників різних соціальних груп дають чітке уявлення про пріоритетність тих чи інших заходів. На сьогодні більший пріоритет мають кілька напрямів: забезпечення пенсіонерам і літнім людям прийнятних умов життя; допомога інвалідам; забезпечення інтеграції інвалідів у суспільне життя та створення сприятливих умов для їх працевлаштування; надання якісних соціальних пільг.

При цьому 22,5% респондентів вважають, що люди повинні бути рівні в соціально-економічному, матеріальному плані, і не повинно бути багатих і бідних. При цьому 74% вважають, що люди повинні бути рівні перед законом, мати рівні права, а їх матеріальне забезпечення має залежати від праці і здібностей.

Водночас, як показало опитування, 52,4% респондентів погоджуються, що велика відмінність між доходами людей є прийнятною, оскільки різні здібності й докладені зусилля повинні винагороджуватися належним чином, не погоджуються з цим 24,8% опитаних, вагаються 22,8%.

Опитування проведено в червні 2013 р. Центром “Соціальний моніторинг” спільно з Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка. Усього було опитано 2008 респондентів у всіх регіонах України віком від 18 років. Статистична похибка становить 1,34–2,24%.

Бідність у нашій країні з’явилась не сьогодні і не є наслідком виключно трансформаційної кризи та помилок у проведенні реформ, але нині вона перетворилася на один із найважливіших чинників формування соціального напруження і нестабільності в суспільстві, стрімкого зниження народжуваності, зростання обсягів еміграції, включаючи нелегальну, погіршення стану здоров’я та підвищення смертності, посилення процесів депопуляції.

В Україні формуються передумови так званої хронічної, “спадкоємної” бідності – діти з бідних сімей приречені на таке саме бідування в дорослому житті; вони не мають можливості належним чином задовольнити необхідні потреби своїх нащадків, і ті теж будуть бідними. Фактично бідність уже стала тією нездоланною перепоною, що унеможлиблює сталий соціально-економічний розвиток України [16].

Проаналізуємо, скільки грошей і на що витрачає українець на місяць, згідно з даними Держкомстату України [8]. Загальну суму витрат українців за квартал ділили на кількість зайнятого населення у віці від 15 до 70 років. Потім цю суму розділили на три місяці (в кварталі) й отримали середню цифру щомісячних витрат.

Витрати українців зросли: за даними Держкомстату України, за перший квартал цього року українці витратили на 14 млн грн більше, ніж за той самий період минулого року. У першій п’ятірці витрат – харчування, комунальні послуги, транспорт, алкоголь і цигарки, а також одяг та взуття (рис. 2). Усього за місяць середньостатистичний українець витрачає 3673 грн, і, за підрахунками, 3324 грн, тобто цілу зарплату, він віддає за рік на випивку й тютюнові вироби.

Витрати середнього громадянина залежать від рівня доходів у країні. Чим він нижче, тим більше йде на харчування.

Лише 20% населення роблять заощадження, близько 12% населення кладуть гроші на депозити, а більшість населення намагається вижити сьогодні.

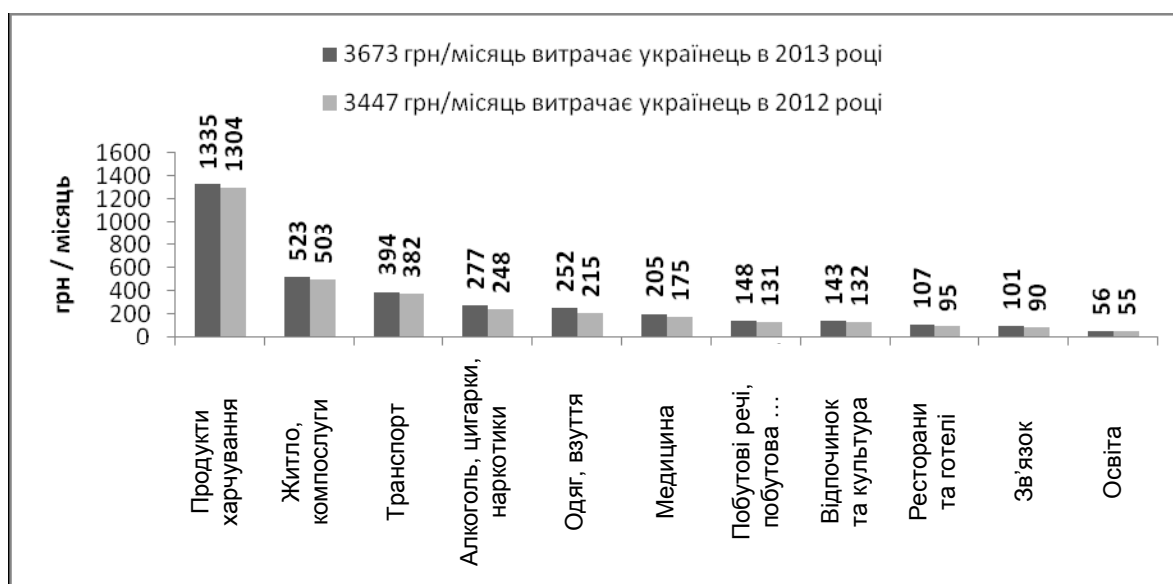

Рис. 2. Порівняння витрат українців за I квартал 2013 і 2012 рр.

Можна виділити такі стереотипи людської свідомості, які впливають на рівень життя людини:

– *Відсутність бажань як цілей.* Більшість людей може сформулювати свої мрії, але не вміє ставити перед собою цілі для їх досягнення. Наприклад, бажання мати машину має бути не просто мрією, що хтось її подарує, а метою, яку можна досягти, виконуючи послідовно певні дії.

– *Відсутність навички візуалізації та невміння уявити себе в майбутньому.* Більша частина бажань – це або завищені фантазії без уявлення того, як їх досягти, або занижені бажання, які формуються із сьогоденного матеріального та соціального становища.

– *Пошук зовнішніх причин.* Наприклад, відсутність роботи, відсутність підтримки з боку держави, не той час, недосконала податкова політика тощо.

– *Відсутність бажання пробувати різні види підприємницької діяльності,* використовувати свій досвід, робити висновки, шукати можливості, генерувати ідеї тощо. Простіше чекати: допомоги від держави, допомоги від рідних, інших часів, пропозицій про роботу...

– *Принцип бідності.* Для того щоб досягти вищого рівня життя, спочатку необхідно змінити свідомість – досягти вищого рівня життя у свідомості. Людина з принципом бідності у свідомості не зможе досягти вищої якості життя, незважаючи на рівень доходу.

– *Принцип “Усі так роблять”.* Люди не замислюються над необхідністю тих чи інших дій, а дублюють поведінку інших та нав’язані соціальні правила. Наприклад, 80% випускників шкіл одразу вступають до ВНЗ, не зробивши свідомий вибір напряму навчання. Метою було вступити, тому що всі так роблять. Потім влаштовуються на будь-яку роботу, яка не відповідає здобутому фаху, не приносить задоволення, а лише допомагає отримати прибуток, якого вистачає на харчування.

– Принцип “Що я один зможу?”. Більшість населення копіює поведінку інших та не бажає виокремлюватися. Найпоширеніші питання-відповіді: “Чому саме я мушу щось робити? Нічого не вийде. Усі так живуть. Так жили мої батьки. Що я можу зробити один?”

У концепції розвитку людини обґрунтовано, що економічне зростання є необхідною, але не достатньою умовою (чинником) підвищення добробуту населення [2, с. 67]. Визначальним чинником при цьому є еволюційна трансформація всіх виробничих відносин, зміни в процесі праці, зникнення важкої фізичної праці та домінування праці розумової і творчої. Діяльність держави має спрямовуватись при цьому на сприяння пришвидшенню еволюційних перетворень у процесі суспільної праці, створення умов для творчого розвитку людини в процесі економічної діяльності, оскільки, насправді, саме праця, а не соціальна політика є джерелом відтворення здібностей людини та розвитку її потенціалу.

Висновки. Доводиться констатувати, що сьогодні в практиці управління соціально-економічним розвитком регіонів України рівень і якість життя населення ще не стали головною метою для держави.

Підвищення добробуту населення як чинник відтворення робочої сили здійснюється в Україні внаслідок соціальної політики держави, яка має обмежений характер і спрямована на відтворення фізіологічних параметрів людини. Заходи щодо забезпечення всебічного розвитку людини, тобто відтворення людського потенціалу, здійснюються недержавними суб'єктами економіки та власне особою через усвідомлення потреби саморозвитку, розширення її культурних, соціальних та освітніх потреб.

Повноцінний розвиток людини та відповідне відтворення людського потенціалу здійснюються внаслідок поєднання ефективної соціальної політики і трансформації суспільної свідомості в розрізі управління власними видатками за умови функціонування та якісного зростання розвинутого виробничого сектору [15, с. 180].

Тому ефективна державна соціальна політика, спрямована на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення, може бути реалізована лише за умови всебічного врахування системної дії комплексу соціально-економічних чинників та застосування повної системи показників оцінки рівня життя, а також за умови формування позитивного, відповідального за своє життя, впевненого в майбутньому, матеріально комфортного, спрямованого на діяльність настрою в людській свідомості.

Подальші дослідження в обраній царині дадуть змогу деталізувати заходи, структуру та роль державної політики в процесі відтворення людських здібностей і зростання людського потенціалу, поглибити поділ чинників відтворення людського потенціалу на ринкові, державні та еволюційні.

Список використаної літератури

1. Дзюба І.В. Категорія рівня життя населення: сучасний підхід / І.В. Дзюба, Л.Ф. Удотова // Статистика України. – 2004. – № 1. – С. 68–73.

2. Дроздов О.А. Модернизация экономики современной России: к вопросу о теоретических основах / О.А. Дроздов // Materialy VII mezinarodni vedecko-prakticka

konference [“Aktualni vymozenosti wedy – 2011”]. (Прага, Чехія, 27 червня – 5 липня 2011 р.). – Praha : Publishing House “Education and Science” s. r. o., 2011. – Dil 6: Ekonomicke vedy. – С. 65–69.

3. Ефимова М.Р. Социальная статистика / М.Р. Ефимова, С.Г. Бычкова. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 462 с.

4. Жеребин В.М. Уровень жизни населения / В.М. Жеребин, А.Н. Романов. – М. : НИТИ-ДАНА, 2002. – С. 12.

5. Лугинін О.Є. Статистика : підручник / О.Є. Лугинін, С.В. Білоусова. – К. : ЦНЛ, 2005. – 580 с.

6. Мельниченко О.А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання : монографія / О.А. Мельниченко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2008. – 178 с.

7. Новости агентства УНИАН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/news/>.

8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

9. Постніков В. Державне регулювання якості життя населення / В. Постніков // Економічний аналіз : зб. наук. пр. каф. екон. аналізу / Тернопільський нац. екон. ун-т. – 2007. – Вип. 1 (17). – С. 67–69.

10. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 480 с.

11. Стадник О.Г. Якість життя в різних країнах / О.Г. Стадник // Географія. – 2008. – № 5 (105). – С. 8–12.

12. Суринов А.Е. Доходы населения. Опыт количественных измерений : учебник / А.Е. Суринов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 432 с.

13. Удотова Л.Ф. Социальная статистика / Л.Ф. Удотова. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.

14. Управління трудовим потенціалом : навч. посіб. / В.С. Васильченко, А.М. Грищенко, О.А. Грішнова, Л.П. Керб. – К. : КНЕУ, 2005. – 403 с.

15. Яковенко Р.В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Яковенко Роман Валерійович. – К., 2011. – 213 с.

16. Яковенко Р.В. Якість життя та соціальна політика в концепції людського потенціалу [Електронний ресурс] / Р.В. Яковенко, Ю.І. Шорохова. – Режим доступу: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/74.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/74.pdf).

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013.

Хомяк М.Я. Уровень жизни населения Украины и человеческое сознание как основной фактор его повышения

В статье рассматриваются проблемы уровня и качества жизни населения Украины с учетом специфики развития социально-экономических процессов на современном этапе. Приведены стереотипы человеческого сознания, формирующие соответствующий уровень жизни.

Ключевые слова: *уровень жизни, качество жизни, социальная политика, бедность, человеческий потенциал, сознание.*

Khomyak M. Living standard of population of Ukraine and the human consciousness as the main factor of its increase

The aim of the article is to analyze of the standard of living of the population of Ukraine and the consciousness of different social strata and so, to give the principles of improving of life quality for every member of the society and, consequently, improve the standard of living of the total society.

Key words: *living standard, life quality, social policy, poverty, human potential, consciousness.*